

EN DAN.

Ksaver Meško.

I.

Strahot strahota so včasih sanje. Ako te udari usoda pri belem dnevu, veš, da živiš, veš, da ji moreš kljubovati, boriti se z njo na življenje in smrt. Ako ti pljune človek v obraz grdo, krivično besedo o svetlem solncu, se obrišeš, s studom se obrneš od njega, če se ti ne zdi vreden, da bi ga odlikoval z besedo, morda z gorko zaušnico. Toda v sanjah si jetnik v ječi, na rokah in nogah s tako strašnimi verigami zvezan in obremenjen, da se ne moreš navzlic vsi volji, vsem naporom ne zganiti, ne se obrniti, kaj šele vstati, ustavljati, celo boriti se. Kakor Dantejevi pogubljeni pod strašno težo ogromnih skal. Besni čez nje trpljenje, vrši groze in strahu bičajoči vihar; pa se ne morejo braniti, ne se ganiti; niti oči ne morejo zapreti, da bi grozot nad seboj in ob sebi ne videli, da bi si za spoznanje časa oddehnili in odpočili; in če jih v nikdar končanem umiranju in v vsevečnem obupu res kdaj za hip zaklopijo, jih straši preklestva groza še huje, še bolešneje šviga čez njih stožerih kazni večno žvižgajoči pekoči bič.

Pa se prebudiš. Iz globine drhteče groze pogledaš v živo, resnično življenje; plašno se ozreš, zaveš se polagoma in iztrezniš, pa zdihneš iz dna srca: »O, saj ni bil pekli! Bogu slava, niti vic trpljenje ni bilo; samo sanje so bile.«

O radosti, sladke in pojoče! Kakor da si šel peklu nasproti, pa so se proti vsakemu tvojemu upu, proti vsemu tajnemu pričakovanju nenadoma odprla pred teboj vrata nebeška.

A ni vedno tako; povsem nasprotno je čestokrat.

Sanja človek nebes lepoto, raja sladko srečo, mlade ljubezni vriskajočo radost. A glej, zbudi se — in zbudi se v revščino vseh revščin, v bolešt vseh bolesi. Bolnik tako, na žgočo postelj z verigami svoje bolezni prikovan, kralke hipe sanj deležen zdravja, lepote, vse sreče življenja; bežen preganjanec tako, po svetu blodeč kakor od besnega viharja tepen in gnan val, le v hipnem snu, v varljivih sanjah uživajoč sreče odsev in odmev; jetnik tako, siloma iz sveta in življenja iztrgan, v tesno celico pokopan, s štirimi zidovi vestno zastražen, od vse lepote božje odrezan, oropan najslajšega daru božjega, širne svobode, solnčne, v kipečih silah se razmahujoče prostosti. Le v dobrotah sanjah še stopa po nezastraženih, nezagrajenih cestah, v snu samó mu še sije solnce nad svobodnimi očmi. A tem strašnejša je istina, ki jo zagledajo oči, kadar izpregledajo iz prijaznih glumečih sanj.

Tako meni tisto jutro, na sv. Jožefa dan v letu Gospodovem 1916.

Zbudil sem se naglo, na vse zgodaj, v temi še. Zvonjenje me je prebudilo. A prvi zvoki zvona, ki jih je zaslišalo še zaspano uho, so se mi takoj zazdeli čisto nenavadni, čudno tuji. To tuje me je najbrž zbudilo hitreje in preje, nego bi me petje domačega zvona, znanca in prijatelja.

»Kako pa poje danes, ta neroda?« sem se zavzel, razjezil se skoraj v prvem hipu ter se ozrl proti oknu, kakor bi se zvon gugal tam med obodom okna in bi ga mogel ošteti kar iz postelje. Toda v hipu sem onemel v silnem začudenju, ko sem zagledal luč, lijočo mirno in jarko z ulice v okno in v sobo.

»Milost božja, kje pa sem! Sem li sanjal, lažno sanjal, ko sem šel pravkar vesel in ukajoč čez spomladansko plan? Ali sanjam zdaj?«

Nalahko, čisto malo, za pol palca sem privzdignil glavo, v velikem strahu, da je resnica, kar vidim, ne samo sen. Na široko sem odprl oči kakor otrok, ki stopi izza ogla in zagleda tik pred seboj velikega psa, sovražno zročega v malega prišleca.

Kar mi je bliskoma kakor sunek ostrega bodala prerezalo glavo, srce, vse misli spoznanje:

»Niso sanje, resnica je: v ječi sem.«

Počasi, nekako iztežka sem zaprl oči, da ne bi videl resnice: svetlobe, skoz okno valoveče, ki je v svojem domu na deželi ponoči nisem bil vaju; napol razsvetljenih, umazanobelih, povsem golih sten; zakaj stene vsepovsod, neprijazne in puste kakor v grobnici — ob desni stena, sirova in mrka; ob levi stena, istotako mrka in sirova; stena nizko nad menoj, še bolj mrka naravnost grozeča — dovolj jasno sem jih videl s fistim prvim, prestrašenim pogledom. Da jih ne bi videl več, sem zamižal.

Zadržal sem dih — kakor v grobu je bilo tiho v celici. A tem glasneje je kovalo za čelom, ki se mi je čezenj razlila čudna, bodeča vročina: »V ječi ... v ječi ...«

Zunaj po hodniku je prihajal težak korak: ena — dve ... ena — dve ... ena — dve ... enakomerno, gromko, kakor bi stopal nekdo v železnih škornjih sem proti celici. Pred mojimi vrati se je okrenilo: zadnja na hodniku so bila. Odhajalo je istotako počasi, resno; iz vsakega trdega koraka je zvenela resnost in osornost; vedno enakomerno: ena — dve ... ena — dve ... ena — dve ... proti koncu hodnika tiše in tiše.

O, ko bi tam utonilo, ne se vrnilo nikoli več! O, ko bi odprl vrata čudotvorni ključ iz pravljič! — »Idi, o človek, ki si trpel nasilje in krivico med temi neprijaznimi zidovi, za zapahi, zločincem namenjenimi. Idi, odpusti, pozabi!« — A čuj, glasneje zveni speč odmev, bliže in bliže prihajajo bobneči koraki: ena — dve ... ena — dve ... ena —

dve ... Ko se v kotu okrene, hrupno zarožlja po fleh puškino kopito. So li delali to iz navade, iz dolgega časa, iz neumnosti, ali na povelje, da jetniki ne bi imeli miru in odpočitka niti ponoči — kdo bi vedel povedati? —

Zunaj so se za prvim zvonom oglasili zvonovi vseh mestnih cerkva, zvoneči jutrnico. Peli so polagoma, zamišljeno, slovesno-resno. Vseh pesem pa se je zlivala v en zamolkel, težek akord:

»V ječi — v ječi ... v ječi — v ječi ...«

II.

Bolestna je bila prva misel, globoko v srce je zarezalo prvo spoznanje.

Godi se tako najbržé vsakemu jetniku, kadar se zbudi v nov dan in hoče veselo in podjetno v življenje, pa zagleda okoli in okoli sebe sovražne, vestno in krepko stražeče stene, ki mu z nemim, grozečim svojim molkom zakličejo, da mu srce zastane: »Stoj, naš jetnik si!«

A po prvi misli in prvem začudenju, ko je spoznanje postalo popolnejše, povsem jasno, mi je tisti nenadni strah padel s srca kakor sneg s strehe pod žarki toplega solnca. Res ne veselo, a vsaj mnogo laže mi je postalo pri srcu. Z nekakim tihim zadovoljstvom sem si rekel: »Nič zato. Dobro je, da se je izpolnilo, kar se je izpolniti moralo.«

Zamislil sem se. Nekako v taktu s koraki stražnika na hodniku so mi šle misli skoz že minilo poldrugo leto svetovne morije, skoz vse tiste mesce težkega nemira, bolešno napetega pričakovanja: »Kdaj pride tista ura?« Da sem zaznamovan, sem vedel jasno in zagoťovo. Bilo je le vprašanje, kdaj se usoda dopolni. Kadarkoli je šel po deželi glas: »Tega so vzeli in tega ter ga vrgli v ječo,« sem se vsakikrat vprašal skoraj zavzet: »Kako da so meni prizanesli? Kdaj pride pač moja ura?«

Bili so časi, ko sem se ves zganil ob vsakem koraku v hiši, vztrepetal v silni napetosti, če so se odprla, če so zaloputnila v veži vrata: »Ali so zdaj tukaj?« Vetr je stresel ponoči okno, zdramil me iz sna, in prva misel je bila: »Ali so prišli? Trkajo? Kličejo me?« O večerih, zlasti temnih, brez lune, se mi je dozdevalo vedno, da se plazijo vohuni okoli oglov. Stopil sem po prstih k oknu, previdno in tiho dvignil zastor in zastrmel v temno jezero dvorišča. Noč je ležala kakor težeč in moreč pokrov na zemlji — a tiho in pokojno je bilo v noči, nikjer živega bitja.

Nekega večera je oko vendar nejasno izluščilo in izgrizlo iz noči negibno temno postavo. Naglo sem odprl okno, zaklical: »Kdo je?« Bleščeča svetloba električne svetiljke, hinavsko prikrite in skrite do tedaj, je švignila v širokem pramenu čez zid gori na okno in name:

»Jaz. Šel sem slučajno mimo in sem pogledal s ceste semkaj. Pa sem mislil, da že spite in nisem trkal,« se je opravičeval znan orožnik, po rojstvu in imenu Slovenec, ki je užival že nekajkrat gostoljubnost v moji hiši. »Pa špionira tudi ta?« me je zaskalelo v mislih in v srcu.

Kar sem slutil, iz nejasnih namigavanj ljudi čutil in spoznal že poprej, mi je postalo tedaj nepobitna gotovost: »Določeno je. Morda ni več daleč moja ura.«

A težka, najtežja je bila tista negotovost: »Kdaj pač pride?«

To sem vedel: »Uteči ji ni mogoče. Če bi se zakopal na sredo zemlje, saj me bodo našli, izgrebli me in izvršili na meni, kar so mi namenili.«

Težeče, srce moreče je bilo ugibanje: »Kaj in kako bo tedaj?« Bolestno je bilo pričakovanje: »Ko bi že prišlo, ko bi že bilo!« Saj ni najhujša nesreča sama; hujše je pričakovanje, bolestnejša negotovost, mučnejša, bolj utrujajoča pot njej nasproti. Saj ni najhujša smrt; groznejša je dolga bolezen, večmesečno vsakodnevno umiranje, umiranje, umiranje brez konca in kraja.

To je bilo hudo, v tem je bilo trpljenje.

A ko je prišlo, saj ni bilo nič tako strašnega. »V imenu zakona: moj jetnik ste. Z menoj pojdete, takoj!« Pa smo šli, takoj. O, saj ni bilo nič strašnega... Odprla so se vrata ječe, zaprla se za menoj, zapahnila se. To je bilo neprijetnejše... Prišli so dnevi samote, pričakovanja dan za dnevom, noč za nočjo, da mi razodenejo moj greh, ker jaz ga nisem poznal, da mi naznanijo kazen zanj. Pa ni bilo nič, dan za dnevom nič. To je bilo malo hujše... Prišli so zimski večeri, dolgi samotni, polni svinčenih misli, polni spominov, vprašanj, skrbi, mračnih senc. Ti so bili še hujši... Prišle so noči, ko so se oči, dolgo in napeto strmeče v praznino in v molk celice, utrujene od brezuspešnega iskanja, od povpraševanj brez odziva in odgovora, zaprle, da nisem sam vedel kdaj, in je srce v upanju pozabilo nemir in bolešč, upe in strah... Blagoslovljene, ve pokojne nočne urice, prijateljice najboljše, najboljše tolažnice najbolj sočutne, božajoče srce z matersko-mehkimi rokami!... Pa je prišlo prebujenje. To je bilo najstrašnejše...

Toda po prvi bridkosti, ki je o prebujenju zalila srce kakor mogočen pekoč val, se je duša umirila, spokojena se vdala: »Je, kakor je. Da se je le že zgodilo, pa bo tudi minilo. Tako ali tako.«

Polagoma se je pomirila tudi to jutro.

III.

Vendar je bil težek dan.

Prijeten ni bil noben dan med temi vedno enakomerno v človeka bulječimi zidovi, a najtežji so bili prazniki in nedelje. Slovesno zvo-

njenje zunaj, oddih za vsa srca, najsi so se trudila in so trpela ves teden; dih bližine božje plava čez svet, blagoslov neba rosi iz višav kakor čudodelen, svet oživljajoč in pretvarjajoč dež. A mi tukaj za zaprtimi okni, za zastraženimi vrati, za negibnimi, s svojo večno molčečnostjo neprijazno grozečimi zidovi. Ne veje semkaj dih praznika, ne rosi semkaj tolažba dneva Gospodovega. Z vedrimi lici, s prazničnim veseljem v očeh hite ljudje po ulicah in cestah v hiše božje. Praznik je — na prižnico bi stopil, toplo in ljubeče in tolažeče bi govoril ljudem, ki vsi trpe in so vsi potrebni tolažbe in opore; stožero src bi poslušalo verno in vdano, stožero oči bi strmelo na leco, leka pričakovaje, hvaležne za slednjo besedo, tolažečo in bodrečo jih v njih bedi in trpljenju, kažočo jim svetlobo veselejše bodočnosti; saj je vendar vse naše življenje vedno upanje, da pride kmalu nekaj lepšega in radostnejšega, življenje v trpljenju, stiskah in grenkosti dvojno upanje; brez tega bi bilo življenje breme, ki bi potlačilo človeka v tla, v grob v enem letu, v enem tednu, v enem dnevu.

Dolžnost moja bi bila danes to in meni samemu sladka tolažba. A glej, molčati moram med temi odbijajočimi, ves polet duha tlačječimi zidovi! — Pred oltar Gospodov bi stopil, blagoslavljal bi ljudstvo; pa sem sam brez tolažbe, sam brez blagoslova.

Prepovedano je bilo, hoditi k oknom, odpirati jih. Uporno, sovražno sem zamahnil z roko ob misli na to divjaštvo, pristopil, odprl notranji okni. Kar sem se zdrznil, kakor bi se mi bila bodeča igla zapičila v srce: sem z Zilje je brnel veliki zvon s svojim globokim, mirno-valovečim glasom. — »Ali me pozdravlja?« — Naglo sem zaprl okno, z nemirno, nalahko drhtečo roko. Bolje, ničesar slišati iz svobodnega sveta, tam iz domovine. Ničesar misliti, ničesar se spominjati!... A bodi brezčutno tnalo, ko pa ti kipi iz srca in iz vsake misli srd kakor lava iz bruhačnega vulkana, ko pa ti drhti roka, sicer miroljubna in nikomur nevarna, da bi udarila, davila, zmlela. Kaj? Koga? Vse, ki so udarili pravici in resnici v obraz, ki so nas iztrgali iz sveta, tako brezbrizno in mirno, a tudi tako brezobzirno kakor izpelje sirov fantalin mlade ptičke iz gnezda, da jih podavi ali vrže v stran, kjer od pomanjkanja in gladu poginejo. A kako udariti, kako se maščevati? Ko pa zasmehljivo govore vse stene, kriče zapahnjene duri s svojo negibnostjo, spričuje vse, vse, na kar se ozrem v svoji boli: »Brez moči — brez moči!«

Zakričal bi, zaklical neko pravico, če je kje. Če je — a saj se zdi, da je nikjer ni, na zemlji ne, na nebu ne.

Zahotelo se mi je, da bi vsaj ključoval ti sirovi sili, ki me drži svojevoljno vklenjenega v ti tesni celici. Prav ker je bilo prepovedano, sem se postavil k oknu, dasi druge dneve tega nisem storil, bolj zaradi sebe nego zaradi smešne prepovedi.

Visok sneg je ležal na ulicah, a mehak kakor sveže maslo, zakaj vreme je bilo južno in solnčno. Na trotoarju ljudi več kot ob navadnih dneh. Glej, tudi moji župljani prihajajo med mestno množico, v presledkih, vsak bolj sam zase; gredo pač v mesto k službi božji. Pride mimo znana ženica, pogleda gori proti oknu — pravočasno sem se še umeknil za ogel zidú; ni treba, da bi me videla. Postaven kmet gre mimo, se tudi ozira. Dvoje brhkih deklet Ziljank se ustavi na kamenitem podstenju ob hiši onkraj ceste; živahno se pomenkujeta, vmes se ozirata sem gori; kar pristopi k njima vojak s puško in z nasajenim bajonetom; resno in važno jima nekaj razklada, pač, da je po vojaški odredbi prepovedano tam postajati. Dekleti se smejeta, smeje se oddaljita.

»Stran podijo ljudi, celo ženske! Ali se boje, da bi nas osvobodile? Če v vojaških glavah, visokih namreč, zapovedujočih, ni doma najgrše bedastvo, naravnost blaznost, res ne vem, kje na božjem svetu bi naj bilo,« sem razmišljal, stiskal pesti in zobe.

Ni bilo žalostno srce, polno srda in sovraštva je bilo.

IV.

Siloma sem se krotil. Trudil sem se tem bolj, da bi bil miren, ker sem pričakoval ta dan izreden obisk, odrešilen dogodek.

»Na sv. Jožefa dan vas izpuste,« smo dobili po posredovanju nekega vojaka od prijateljske strani tajno sporočilo.

Razžalostila me ta vest resnično ni; ne pa tudi posebno vzradostila. Čemu neki? Saj ne bo nikaka dobrota, milost ne niti od daleč. Samó gola pravica bo, nič več, nič manj. In treba li vriskati, če nam dajo to? Če so še kaki zakoni na svetu in še trohica spoštovanja do njih, če je le še malo čuta za pravico v ti nesrečni deželi, nas morajo izpustiti čim prej.

To sem pričakoval; in priznati moram, da pričakoval z nemirno nestrpnostjo, z dvomečo nesigurnostjo. Zakaj vedel sem le predobro, kako so delili v tistih časih pravico.

Čas je mineval, enajst so bile mestne ure.

»Zdaj bi moral vsak hip priti, kdor že pride ter nam prinese veselo naznanilo.«

Kakor bi bil čutil iz daljave, da že gre spodaj po cesti in da pride vsak hip v jetnišnico, sem pogledal na ulico.

Res, glej, pred hišo stoji komisar vojaške policije. Govori z mladim gospodom, elegantno oblečenim, dobro rejenim; vsi vojaški gospodje, bodisi da so hodili v vojaških ali civilnih oblekah po Beljaku, so bili v tistih časih gizdavo oblečeni, lepo rejeni. Saj je ljudstvo še rado plačevalo, preprosti vojaki so še radi hodili lačni in razcefrani.

Veselo sta se pogovarjala, o plesu morda, o pitju in ženskah morda, vedi Bog; saj je bilo to najlepše in najveselejše v tistih časih za take ljudi, glavni opravek, najvažnejša skrb teh gospodov. Zdelo se mi je, da zveni sem gori v celico njiju zadovoljno kramljanje, veseli smeh.

Pač me je zaskelelo v srcu: »Glej, kako so dobre volje ti gospodje, kakor ne bi bilo nikakega trpljenja na svetu, nič krivice, nič solz.«

Pa sem se s silo premagoval: Bodi! Da je le prišel. Vsak hip bo tukaj, vsak hip bo odprl vrata, prijazno se bo opravičil: »Oprostite, zmošta je bila.« — »Nič ni treba odpuščati; vse je odpuščeno, pozabljeno vse. Vsi se lahko zmotimo, Bog, da bi le vsi svoje zmote spoznali in pripoznali.«

Naglo sem zaprl okno, sédel za mizo, da me ne bi zasačil ob oknu, kadar pride; zakaj prišel bo vsak hip.

Čas je lezel, toda težko pričakovanega ni bilo.

Vstal sem vznemirjen, stopil spet k oknu. O, še se pogovarjata. Ne mudi se jima. Morda pa se imata domeniti o čem važnem. Le malo potrpljenja, saj pride, pride gotovo.

Spet sem sédel. A nemir v srcu je rasel, valovil srce burneje in burneje. Zakaj resnično, ni kar tako, šala morda za kratek čas: iti iz ječe, iti v svobodo. Kaj si tukaj? Suženj. Ne, še suženj ne. Glej, sužnja obseva ogrevajoče, razveseljujoče solnce božje; tukaj ga ni. Suženj se res peha in trudi z delom ves dan, a vdihava vsaj svež zrak; tukaj ga ni. Suženj ima ob sebi brate sotrpine; porazgovori se z njimi, položijo drug drugemu svojo bol, skupno jo izlijejo v tožečo pesem; tukaj ni tovarišev, da bi se pogovoril z njimi — negibne stene so med nami; ni duše, ki bi ji mogel reči toplo, zaupno, prijateljsko besedo, in bi jo vrnila z istotako toplim, sočutnim odmevom.

Čudno mora biti pri srcu jetniku, kadar si poreče: »Glej, svoboden si, sam svoj si spet. Greš lahko, kamor ti oko hiti, kamor ti srce poželi. Nebo božje, neskončno in vse svobodno, se bo spet pnelo nad teboj v svoji čudežni krasoti, v svoji brezbrežni daljavi. Solnce te bo spet obsevalo s svojim smehljajočim se, vse oživljajočim sijajem. Veter te bo božal s svojim hladilnim dihom. Šumljal ti bo potok, pele ti bodo ptice, cvetele cvetlice. Poprej ni videlo oko vse te lepote, premalo tenkočutno je bilo zanjo; ni uživalo srce dovolj hvaležno vseh teh dobrot, ni se duša globoko dovolj pogrezala v vse te sladkosti, s premajhno mero je zajemala iz njih, opajala se z njimi preredkoma. Zdaj šele, ko so ji bile toliko časa vzete in uropane, zdaj jih bo umevala docela, uživala jih s kipečo hvaležnostjo ...

Hip še, dva — in tudi moja noga krene nazaj v to lepoto, v radost in sladkost s sirovo silo mi uropanega raja.

Čas je lezel počasi, mnogo prepočasi meni nestrpnemu.

Iznova sem stopil k oknu. Glej, ni več na ulici ne gospoda komisarja, ne gizdavega, lepo rejenega njegovega tovariša.

»Je že v hiši. Vsak hip bo tukaj.«

Minute so se vlekle, kakor bi stale vse ure, stal čas sam. Prežal sem na vsak korak zunaj na hodniku, poslušal bolj napeto ko vojak na straži med sovražnimi vrstami. A venomer samo enakomerni koraki: ena — dve ... ena — dve ... ena — dve ...

Zazvonilo je poldne. Dva vojaka sta prinesla kosilo. Nemo sem odzdravil njiju pozdravu; rekel nisem besedice, pretemne so bile vse moje misli; kaj naj bi izlival svojo nejevoljo nad možema, na moji usodi nedolžnima, vršečima svojo službo pod železnim pritiskom?

V srcu pa mi je glodala uporna, grizoča in grozeča misel: »Upal sem, da še živi pravica. A zdi se, da je res mrtva.«

V.

Popoldne je prišel k meni v celico poveljnik straže, prijeten mlad fant, Nemec z Gornjega Koroškega. Dovršil je bil nekaj gimnazijskih razredov, pa je po očetovi smrti moral domov.

Zaljubljen je bil v mlado nemško gostilničarko zunaj na Zilji. To ga je večkrat prignalo k meni, da sva modrovala in ugibala, bi ji kazalo, oženiti se ali ne. Mati da ima doma lepo urejeno, dobro obiskovano krčmo, a je vdova, precej v letih že. Treba ji bo pomočnice, mlade gospodinje.

Sedel je na postelji; le en stol je bil v sobici, pa ga je odklonil, ko sem mu ga bil ponudil. Malomarno je bingljajl z nogami, obenem pa se z obema rokama držal roba postelje, kakor bi se bal, da se morda vsa ta revščina vsak hip pod njim sesuje in se bo treba naglo postaviti na noge.

»Ali se kaj bojite, da vas obsodijo?« je poizvedoval prijazno in se smehljal mladostno-lehkomiselno.

»Prav nič. Ko pa nisem nič napačnega storil.«

Zasmehljal se je bolj na široko. Beli, nekoliko premočni zobje so se mu blesteli izza rdečih ustnic.

»Veste, ni to, je li kdo storil kaj napačnega ali ne. To je, da so vam sovražni.«

»Vem.«

»In moč imajo; store lahko, kar hočejo.«

»Tudi to vem. A vendar — kar tako ...«

»Poslušajte. Gori v Galiciji so prignali nekoč vojaki šest duhovnikov. Še danes jih vidim, kako stoje v vrsti pod drevesom ter strme v nas napol plašno, napol čudeč se.«

»In?«

»Kaj? Prišel je major in kratko zapovedal: »Na drevo z njimi.««

»Pa ste jih —?«

»Obesili? Kajpada. V naglici je prihitel naš duhovnik, jih blagoslovil —«

»Odvezo jim je menda dal.«

Stresel je z glavo, venomer se smehljajoč, kakor bi mi pripovedoval najzabavnejšo pravljico.

»Že mogoče. Jaz nisem mašnik, ne znam tega razločevati natanko kakor vi. Križ je pač naredil čeznje — hip pozneje so viseli.«

»Brez preiskave, brez sodbe?«

»Kdo se briga dandanašnji za reči, kakor so preiskava in sodba? Moč, moč, gospod moj, ta velja! A če tudi preiskujejo, najdejo itak vedno, kar sami hočejo.«

»Vem, da je tako. A ne smelo bi biti.«

»Marsikaj bi ne smelo biti, pa je.«

»Čudni časi.«

»Divji časi, bi morali reči. Pest vlada dandanes, vse drugo je nič. In vi duhovniki niste v milosti pri naših gospodih.«

Gledal me je z nekakim sočutjem. Videlo se je, da ga sirovost časa, divjost vojne službe in morjenja še nista povsem pokvarili in podivjali.

»Ker smo govorili vsekdar odkrito, ne se hlinili, zato nas seveda ne ljubijo.«

Zmajal je z glavo.

»To je dandanašnji nevarno, ljubi gospod.«

»In ker smo bili vedno z ljudstvom in za ljudstvo.«

Zasmejal se je.

»Prosim vas, kaj pa imate zdaj od tega ljudstva? Ali mislite, da vas bo rešilo? Nobenega še ni.«

»Vem, da me ne bo, saj me ne more. Kdo pa bo šel v bajonete? A svojo dolžnost smo storili.«

Pogledal me je nekako pomilovalno.

»Če vas to tolaži, prav. Sicer pa menda tudi duhovniki niso vsi tako nedolžni. V Galiciji, da vam povem en zgled, smo bili nekoč baš kosili. Kar nas napadejo Rusi. Nekdo nas je moral izdati.«

»Počemú pa? Toliko pameti so imeli menda tudi Rusi, da so se vas rajši lotili, ko ste imeli v rokah žlice, ne puške.«

Pomilovalno se je nasmehnil, bistro me pogledal.

»Glejte, tamošnji župnik nas je izdal.«

»Ni mogoče. Kako pa?«

»Videli so ga zjutraj, kako se je pri maši sklonil nad oltar in je telefoniral. V oltarju je imel telefon.«

»Bajke, ki so jih očitali tudi nam. Da morejo biti avstrijski nemški častniki, ki se štejejo sicer med zelo prosvitljene ljudi, tako neumljivo omejeni. Sklonil se je pač nad oltar, ko je posvečeval hostijo. In še večkrat se sklonimo nad oltar med daritvijo.«

»Vi ga seveda branite. Ne zamerim vam. A je bil vendar izdajalec.«

»Da ste telefon v oltarju našli?«

»Tega ne vem.«

»Glejte. A kakšen je bil konec komedije?«

»Ni bila komedija, žaloigra je bila.«

»Tem huje.«

»Bil je tam še grof, ki je v svojem gradu tudi imel telefon.«

»Telefon v grofovski hiši — je li to kaj čudnega?«

»Ko pa ga je imel zato, da je obveščal sovražnika.«

»Vedi Bog, če je bilo tako; jaz ne vem in ne verujem. A kaj ste storili s tem?«

»Oba z župnikom smo zaklenili v cerkev, cerkev pa spustili v zrak.«

Kakor da je potegnila mrzla sapa po sobi, me je streslo.

»Pa mislite, da je bilo to pravično?«

»Mislim, da. A če bi tudi ne bilo, moč smo imeli. Moč je moč — kako se ji hočete ustavljati, kako se je ubraniti?«

»Res, ni mogoče.«

Pogovarjala sva se še dolgo, o tem, o onem, o marsičem. Lepega, razveseljivega je bilo med tem in onim in marsičem neusmiljeno malo, nič skoraj. Samo nasilje, sovraštvo, krivica, morija, kri, potoki krvi.

Težje in težje mi je postajalo srce ob teh pogovorih.

Slemenata hiš onstran ceste so žarela v žarkih zahajajočega solnca, ko se je fant poslovil.

Spremil sem ga do duri, vrnil se, sédel na posteljo. Zlezel sem pod težo groze in gnusobe, ki jih je bil razgrnil v pogovoru pred menoj — dovolj sem jih poznal sicer že poprej, a zdaj so se zgrnile s še hujšo silo čezme — povsem v dve gubé. Z lehtmi sem se naslonil ob kolena, lice sem zagrebel v roke.

»Da je človek ustvarjen po podobi božji, verujemo in učimo. A je li mogoče? Ko pa je najdivjejša, najgrša bestija, če zbesni.«

VI.

Ko sem bil spet sam, se je v srcu zgenilo živeje, glasneje se oglasilo, kar je govorilo, povpraševalo v njem ves dan, povpraševalo venomer tudi med pogovorom z vojakom: »Kdaj bo vendar prišel in nam naznanil: Idite, prosti ste?«

Čas, ki je v družbi potekal vsaj za silo, je lezel v brezglasni samoti s korakom najbolj utrujenega romarja.

Legel sem, izmučen, kakor do krvi razbičan. Oprezoval sem spet napeto na vsak šum, pozorno vlekel na ušesa, se li bo oglasil na hodniku tuj korak, človeški glas, upanje deleč, rešitev znaneč. A venomer le tisti enozvočni, s svojo strašno dolgočasno ritmiko živce dražeči koraki: ena — dve... ena — dve... ena — dve... Ta neskončna, nepresledna enozvočnost mora jetnike, ki jo poslušajo dan na dan, noč za nočjo, gnati v obup in blaznost.

Sence prvega mraka so lezele iz kotov, s sten se luščile, s stropa padale.

»Saj ne bo prišel; nikoli ne bo prišel,« sem si rekel tedaj. Kakor bi mi vse sence, same zle, sovražne pošasti, legale na prsi, da mi izpijejo kri in življenja moči, mi je postajalo težko in bridko pri srcu.

»Ne, ječa še ni najstrašnejša« — se mi je vrtelo v glavi kakor mlinski kamen v veliki vodi — »strašnejša je krivica. Ta peče, ta mori. Če so te udarili in ponižali, kaj za to, Bog z njimi! A da so te udarili in ponižali po krivičnem, z zlobnim srcem, z zavedno nasilnim namenom, to je strahota; to rani najhuje, rani tako globoko, da rana ne more zaceliti nikoli več — nikoli več ni mogoče pozabiti te krivice. Tudi je ne bodo popravili, niti potrudili se ne bodo nič, da bi popravili to zlo vsaj deloma. Tako bo, kakor je bilo z nami in z našimi ljudmi vedno« — z rokami sem lovil in grebel po postelji, kakor da se potapljam v goreče morje srda in sovraštva in se skušam navzlic vsemu vendar še rešiti tega potopa. »Če te bo mogoče obsoditi, te bodo že našli; če ne, boš ždel in mrl tukaj vedi Bog doklej. Isto, kakor pri našem narodu v vseh časih. Kadar ga je bilo mogoče udariti, ponižati ga, stopiti mu na filnik, na srce, storiti mu krivico katerokoli, so ga našli vselej in takoj. Sicer pa — naj počiva in sniva Bogu za hrbtom. Če ga hoče videti Bog, naj pogleda nanj; mi ga ne vidimo, nič ne vemo zanj.«

Pomislil sem na vse naše gorje v teh časih, to poldrugo leto apokaliptičkih zmešnjav, sodnjedanskega morjenja in umiranja.

»O, ne samo meni, ne samo bratom soštrpinom v sosednih celicah — ah, koliko jih je širom naše domovine, ki jim srce in duša kričita po pravici, a jih krivica s sirovo silo bije v lice in srce. Saj drhti vsa domovina, saj jokajo skoraj vsa srca. In katera ne jokajo, delajo po večini sama krivico, iz zlobe ali ker hočejo s tem zavarovati sami sebe, da krivica ne bi udarila njih.«

Zaklapljal sem oči, da ne bi ničesar videl. A čim bolj so se stiskale vehe, tem jasneje so videle oči, tem dalje je segal pogled, tem na širše je plul po domovini. Razmeknile so se stene ob meni in nad menoj, z duha brzino je hitel pogled čez ves naš dom, z jasnostjo in

prodirstvo duha vsevidnega in vsevednega je gledal pred seboj vso domovino in nje bridko usodo: vse stiske, vso bol stotisočerih, ki jih je že zagrabila sila teh antikristovskih časov; trepet in grozo onih, ki vedo, da so zaznamenovani in jih ne bo rešil ne človek, ne Bog. Venomer so na široko odprte njih oči, kakor bi gledali strahove o belem dnevu; zakaj vsako minuto pričakujejo: »Kdaj udari jeza Antikristova še mene?« Niti želje, kaj šele upanja ni več ne v srcu, ne v mislih, ne v očeh: »Da me ne bi!« Ne, nemirno, blodno pričakovanje prosi kar iz oči: »Ko bi se zgodilo kmalu! Da bi bilo že dopolnjeno! Zakaj to čakanje je dvojna smrt.«

O, vsa domovina, glej, ena sama rana, ena sama bolnišnica, ena sama rakev, ki mečejo v njo z mrličmi žive in polžive, da jih zaduše s silo; ena sama širna, neskončno žalostna grobnica gori od Zilje, od Triglava doli do Sotle in čez, od Mure do Soče in do morja neskončnosti ena sama grobnica. Za našo zvestobo, za našo ljubezen so nas zazidali v njo. V tem je najstrašnejša krivica, kličeča v nebo po maščevanju s stoletimi glasovi vpijoča noč in dan...

In videl sem, kako so na to rakev devali pokrov, silen in težak, kakor za stoletja izklesan. In videl sem, kako so pečatili grob, da mrlič ne bi vstal nikoli več. In glej grozote, lastne sine tega naroda sem videl med pogrebci.

Zažgalo me je v srcu, da sem si odpel obleko in se grabil za prsi kakor človek, ki so nenadoma planile nanj smrtni težave.

Kar se je oglasil zunaj zvon, za njim drugi, tretji; večerni ave so peli v praznični mrak.

Spomnil sem se, kako rad sem postajal o večerih zunaj pred svojim domom ali slonel v sobi ob oknu ter poslušal mestne zvonove, večerni ave pojoče čez ravni do obkrožujočih jih gora. A nocoj, čuj, se zlivajo njih zvoki v čudno otožno, v bridko-bolestno melodijo:

»V rakvi — rakvi... v rakvi — rakvi... v rakvi — rakvi...«

Zvil sem se v dve gubé. Ležal sem negiben, onemel, odrevenel od silne boli. A srce se je vilo v prsih, kakor da zvonov glasovi ne bi udarjali le ob uho, ampak bi kembelj neusmiljeno in z vso silo tolkel naravnost ob srce. Iz srca pa je kričalo v praznino sobe in noči in gori proti nebu, kamor je kipela zvonov večerna pesem:

»O Bog, pa mirno gledaš vse to? Ali nam ne boš poslal nikoli rešitve in vstajenja, nikoli upanja zarje in vstajenja dne — samo nam ne, nikoli ne?«